

Jerica, Mojca, Tonček, Peter (žalostno): Kje si pa sedaj dobimo pravice? Kje si je dobimo?

Kohek in Bohek (žalostno): Umrl je naš dobri kralj.

7. prizor.

Martin Krpan (se prikaže iz podzemlja): Za lenuhe je bil res dober kralj.

Pečatnik (obupno): Gorje morilcu!

Martin Krpan (mogočno): Vojska Matjaža, prišel je čas! Sirote prosijo pomoči. Kruha in domovine jim manjka. Za meno!j, po pravico!

Matjaževa vojska: Živel naš novi kralj, živel naš novi kralj!

Martin Krpan (nerodno): No, no, tisto ne, a Martin Krpan od Sv. Trojice doma pa vedno, kadar boste hoteli.

Vsi (močno): Živel Martin Krpan! Sedaj dosežemo pravico. Martin Krpan nam jo pokaže, Martin Krpan.

(Pojo):
Po pravico gremo,
nič več v temo —
v svetel dan...
Po pravico gremo,
ki jo kliče svet,
rod je naš — rešen spet.

Konec II. slike. Zastor pade.

Leopold Podlogar:

Zgodovina naših trgov in mest.

19. Vače.

(523 m, 316 prebivalcev.)

Trg Vače leži severovzhodno od Litije. Znamenit je zaradi prazgodovinskega grobišča, kjer so našli mnogo prazgodovinskih reči, katerih hrani največ kranjski deželni muzej, a tudi dunajski dvorni muzej.

Občina šteje 840 prebivalcev. K njej spadajo poleg trga še vasi Klenik (79), Potok (91), Režišče (152) in Slivna (202). Spada pod litijsko okrajno glavarstvo, deloma Kamnik, litijsko okrajno sodnijo, deloma Brdo.

Nadžupnija šteje 2110 duš. Spada pod moravško dekanijo. Oskrbuje jo župnik z enim duhovnim pomočnikom. Šola v trgu je dvorazredna.

Vaški sodnik se je obrnil l. 1740. s prošnjo na cesarja Karola VI. (1711 do 1740), da potrdi trgu pravice, katere so mu podelili Habsburžani in katere je zadnjič obnovil in potrdil cesar Leopold I. 21. septembra 1667. Preden je cesar Karol VI. potrdil trgu naprošene pravice, je zatisnil oči. Sledila mu je na prestolu triindvajsetletna hči Marija Terezija (1740 do 1780). Na njo so se obrnili Vačani s prošnjo, da jim potrdi trške pravice, posebno tržni dan in tri letne sejme.

Deželno glavarstvo kranjsko je razposlalo 12. junija 1747. na vsa mesta in one kraje, kjer so bili dovoljeni letni sejmi, vprašanje, če bi bili sejmi in tržni dnevi na Vačah njim kakorkoli škodljivi. Ker so se glasila vsa poročila za Vače ugodno, je izdala cesarica pismo 24. marca l. 1748. Pismo je poslala dvorna komisija v Ljubljano 22. januarja 1749. z naročilom, da se po deželi razglasi. Pismo hrani v prepisu arhiv mesta Višnja gora. Pismo

dovoljuje 1. pravico, da sme trg vsako leto voliti novega sodnika, 2. določuje sodno oblast trškega sodnika, ki sme soditi v vseh zadevah in izreči sodbo. Krvne sodbe so pridržane deželnemu sodniku. 3. Dovoljujejo se trije sejmanji: prvo povelikonočno nedeljo, prvo pobinkošno nedeljo in na dan sv. Roka. Tržen dan se določi na ponedeljek. To so stare pravice Vaškega trga, katerega pismo cesarice Marije Terezije spremeni le v toliko, da se drugi letni semenj prestavi od prve pobinkošne nedelje na drugo pobinkošno. Pismo h koncu priporoča, naj se določbe natanko izpolnjujejo, da ne zapadejo kršilci pravic nemilosti in kazni. Poslužujejo naj se jih, da bodo pripomogle te pravice k blagostanju trga Vače (Wätsch). (Mittheil. 1897. 25—28.)

Ljudje pravijo trgu na Vaču. Nekdaj so najbrže rekli »na Baču«. Beseda pove isto kar beč (Wätsch), t. j. naravni vodnjak ali jezero. Trg leži v kotlini. V okolici se dobe, posebno ob kamnolomih, polžve lupine, okamenine jezerskih polžkov. (Izvestja M. Dr. 1895. 125. Valv. IV. 477.)

Že pred rimsko dobo so kopali Etruski, ki so bili ilirskega plemena, tukaj železno rudo. (Argo I. 12.) Našli so se tudi sledovi svinčenega in bakrenega rudnika. Vaška grobišča so zasledili l. 1879. na Kleniku, ko so delali cesto na Sv. Goro. Pozneje so odkrili obširna grobišča na Slemškem.

Starinoslovci so dognali prastara grobišča v dveh druga na drugi ležečih plasteh. To dvojno plastišče je povzročila kakšna zemeljska katastrofa v prastari dobi. Prvotno grobišče je bilo popolnoma zasuto. Ko se je naselil nov rod, je nastala nad staro plastjo nova plast. Grobovi v spodnji plasti so različni od onih v zgornji plasti. Najstarejši grobovi v spodnji plasti imajo sežgane mrliče v žarah, ki imajo obliko velikega lonca, v zgornji plasti so navadni grobovi. Vsi grobovi imajo znake Etruskov. Priloženi so v grobove železni izdelki. Med okraski so se našli kakor pri Mokronogu polžki, zaliti s svincem. V najstarejših časih so taki polžki služili za nakit ušes (uhani) ali so jih rabili kot denar pri prodaji in nakupu blaga. Kot okras in denar so jih rabili afrikanski trgovci, ki so morali v najstarejši dobi zaiti tudi v naše kraje. (Argo I. 10.)

Grobovi so nenavadno bogati. Ti nam pričajo, da je cvetela tudi bogata kupčija z železom. Železarstvo se tudi pozneje ni opustilo. Več fužin je bilo v Valvasorjevi dobi (1689). Železno rudo so kopali in topili na Vačah še v začetku 19. stoletja. Ker so fužinarjem in rudokopom nalivi vse naprave izpodkopali ali zasuli, so se vsa taka podjetja začela opuščati. Okoli leta 1820. je bilo videti več popušenih fužin in na pol zasutih železnih rudnikov. (Illyr. Blatt 1820. 7.)

Gospodarji Vaškega sveta so bili prvotno oglejski očaki. Plemiči, ki so si tukaj postavili svoje gradove, so bili podložni plemiči oglejskih očakov. Mogoče so stali gradovi že za časa kranjskih mejnih grofov.

Vas Zapodje je svoj čas nosila ime Stari grad. V temelju se pozna še zidovje starega gradu. Tukaj je stala pred letom 1145. »vila Apfalter«, to je nekako središče velikega posestva rodovine, iz katere so izšli plemeniti Apfalter. Ta posest je prišla l. 1145. v last stiškim menihom. (Schumi. Archiv II. 125.)

Pol ure pred trgom so na Lebeku živeli plemiči, podložni oglejskemu očaku. Leta 1820. se omenja Verson Lebeški. Ta je zapustil vdovo, rojeno pl. iz Kamna. Kot lastniki Lebeke se omenjajo Galli, Einkhürni, Lambergi, Paradaizerji, Witzenštajni (1689) in Pilpachi. Franc Benedikt Pilpach se omenja kot župnik v Šmarjeti na Dolenjskem (1768—1787).

Leta 1515. so se po deželi uprli kmetje svojim graščakom. Napadli so gradove, kjer mogli, so ujete graščake oblekli v kmečko obleko in pognali na delo. Tam so jih zaničevali in vpraševali, kako se počutijo v trdih prtenih hlačah in kocastem jopiču. Uporni kmetje so napadli tudi Lebek. Grad so izropali in menda tudi zažgali. (Valv. XI. 347.) Par desetletij po tej nezgodi se je oglasila v gradu in okolici druga strašna nadloga, črna smrt »kugac. Morila je dolgo časa in trg kakor okolico vaško močno izpraznila. V bližini Lebeke so kopali svinčeno rudo pl. Watzenberg in grofi Tatenbach. Rudokopi so zadeli tudi na žilo bakrene rude. (Valv. XI. 347.)

Trg Vače nam omenja Valvasor (XI. 623). Pove, da je dobil trg ime po grajskem stolpu, ki je stal na Vačah še okoli leta 1389. Ta trdnjava je bil rojstni dom plemenitih gospodov z Vač. Trg leži v visokem gorovju, kjer je malo ravnega sveta; obdelanega polja je veliko, ki pa leži v strminah. Sadja, posebno orehov imajo ljudje veliko. Zraven trga je velik kamnolom, v katerem se najde veliko lupin morskih polžev in školjk.

(Dalje.)

Mirko Kunčič:

Ob materini krsti.

*Umrla mi je mamica.
Med svečami leži,
ne vidi Drejkca svojega,
kako ob njej ihti.*

*Na prsih trudno sklenjene
so tiste roke bele,
ki zvesto zame noč in dan
so delale, trpele.*

*Zaprte sladke so oči,
molči srce ljubeče.
Zašlo za vedno sončece
je moje mlade sreče.*

*Kdo kruh mi rezal bo poslej?
Kdorkoli — grenek bo.
Tako kot mamica, ne bo
me ljubil več nikdo.*

